

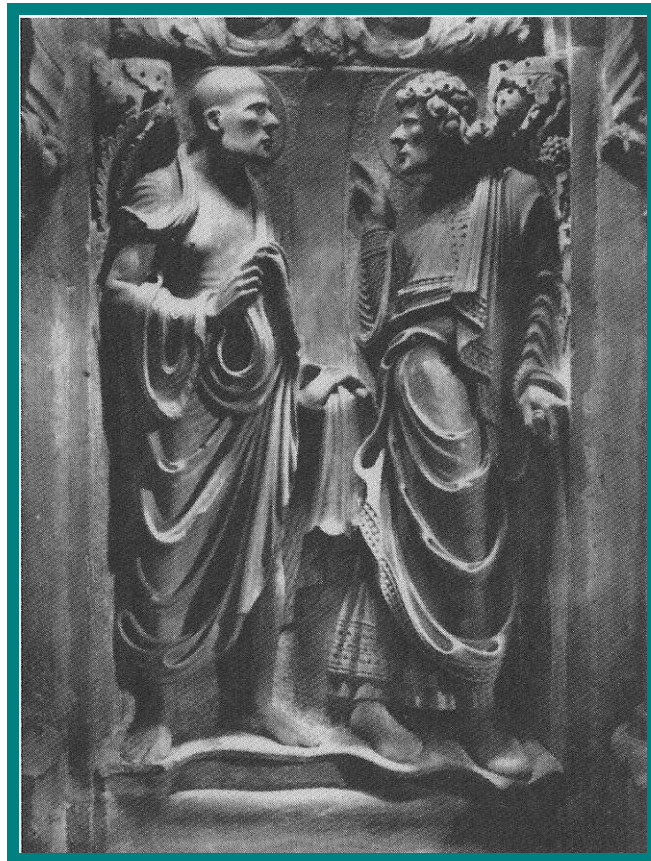
KUN Masters Interreligieuze Spiritualiteit

**TEKSTLEZING HEILIGE SCHRIFTEN EN HUN LEZERS C:
HINDOEISME EN BOEDDHISME (RSB201C)**

Docent: Dr. Paul J.C.L. van der Velde

WERKOPDRACHT 3

De discussiemethode van Nagasena en Milinda

Cathrien de Pater

Rhenen, juni 2003

INHOUD

1.	Inleiding	1
2.	Opbouw van de inhoud (de boeddhistische leerstellingen)	1
3.	De discussiemethode: inleidende ronde	1
4.	De discussiemethode: spelregels en inzet van het hoofdgesprek	2
5.	De discussiemethode: hoofdmoot en eindspel van deel 2	2
6.	Gebruikte beelden en gelijkenissen	3
7.	Conclusie	3
	Literatuur	4
	Bijlage 1	5

Illustratie voorpagina:

Relief, omstreeks 1225. Bamberger Dom, uit de noordflank van het Georgenkoor

Bron: *Milindapanho*

© Cathrien de Pater

1. Inleiding

Dit werkstuk heeft als onderwerp het tweegesprek tussen de boeddhistische monnik Nagasena en de Indo-Griekse koning Milinda, die regeerde in de tweede eeuw v.d.g.j. De opdracht was om de gebruikte discussiemethode van de gesprekspartners te analyseren. Het ging erom, zo dicht mogelijk bij de gelezen tekst te blijven. In voorkomende gevallen mocht echter ook worden gerefereerd naar andere in het college gelezen teksten.

Voor de analyse ben ik uitgegaan van de volgende operationele vragen:

1. welke discussievormen kunnen we in de tekst onderscheiden?
2. hoe maakt de auteur met deze discussiemethoden de boeddhistische kern-ideeën duidelijk?
3. welke aanschouwelijke beelden en gelijkenissen¹ worden daarbij gebruikt?

Conform de vraag ben ik in de eerste plaats van de tekst zelf uitgegaan. De nadruk ligt daarbij op boekdeel II², 'Over de kenmerken', gelezen in het college. In een tabel (Bijlage 1) heb ik van alle paragrafen in dit hoofdstuk genoteerd welke discussiemethode en welke voorbeelden erin voorkomen, en op welk boeddhistisch leerstuk ze betrekking hebben. Uit dit overzicht komen patronen naar voren die ik hierna zal bespreken. De gebruikte beelden en gelijkenissen vervullen een prominente rol in de discussie, en daarom een apart woord hierover. Waar nodig maak ik enkele uitstapjes naar boekdeel III, 'Afsnijden van twijfel'. Een vierde vraag, nl. hoe deze tekst te vergelijken valt met andere gelezen teksten, kan ik kortheidshalve niet volledig beantwoorden. Wel vermeld ik opvallende overeenkomstige thema's in andere gelezen teksten in voetnoten.

2. Opbouw van de inhoud (de boeddhistische leerstellingen)

De rode draad in de *Milindapanho* is de kern-idee van het boeddhisme, het concept van *anatta*, 'niet-zelf'. Als tweede belangrijke thema loopt het 'afsnijden van de twijfel' door het hele stuk heen: hoe weten we dat de Boeddha de hoogste waarheid verkondigde? En hoe zit het precies met karma, wedergeboorte en *nibbana*? Ook andere thema's komen aan de orde, zoals hemel en hel, herinnering, ethiek, zelfs ademhalingstechnieken en telekinese! (VII:9). Vooral deel 3 is wat dat betreft interessant: hierin worden de basisprincipes nog eens 'herkauwd' en aangevuld, en de samenspraak is hier wat dat betreft dan ook levendiger dan in deel 2.

Uit de tabel kunnen we het verloop van de thema's in deel 2 afleiden: Het concept van *anatta* komt direct al aan de orde (in het inleidende gesprek, zie sectie 4). Als het gesprek de volgende dag wordt voortgezet, begint men met de 3^e (en bij implicatie de 4^e) Edele Waarheid: Er is een uitweg uit het lijden, en die kan gevolgd worden door toepassing van de zgn. heilzame eigenschappen (uitgewerkt in de Abidhamma). Dan komen karma en wedergeboorte aan de orde, in II:1 in verband gebracht met het *anatta*-begrip: er is geen ziel die transmigreert, maar men wordt (met aanklevend karma) 'aangeschakeld' zoals de ene kaarsvlam de andere aansteekt³. Vervolgens wordt de Keten van Oorzakelijkheden en de kringloop van alles⁴ besproken, en tenslotte de vijf *khandha*'s (persoonsfactoren). Opvallend is dat de volgorde hier omgekeerd is aan die van leerboeken boeddhisme zoals Harvey (1990). Het gaat dan ook niet zozeer om de introductie van de leer (die wordt bekend verondersteld), maar om de met vragen worstelende Boeddhist in een multireligieuze Indo-Griekse omgeving.

3. De discussiemethode: inleidende ronde

Het geschrift begint met aan te tonen dat Milinda in discussies niet de eerste de beste was. Hij maakt korte metten met drie voorgaande wijzen: Purana Kassapa, Makkhali Gosala, twee van de zes 'bepaalde wijzen' uit die tijd (p. 35; 128 noot 14), en de boeddhistische *thera* Ayupala (p.49)⁵. Hij

¹ Met 'beeld' bedoel ik hier een statische metafoor, bijv. eierschaal en dooier als metafoor voor de afhankelijkheid tussen naam en vorm (II:8). Met 'gelijkenis' bedoel ik een dynamische metafoor (in sommige systematieken aangeduid met 'allegorie'), bijvoorbeeld het schoonmaken van de aarde voor de bouw van een stad als metafoor voor 'goed gedrag'. Met de algemene term 'voorbeeld' bedoel ik beide metaforen.

² De indeling in (boek)delen en hoofdstukken is op het eerste gezicht nogal verwarrend omdat de vertaalster in haar voorwoord voor beide Romeinse cijfers gebruikt. De inhoudsopgave is duidelijker. Er zijn drie boekdelen: deel 1 (niet verder ingedeeld), deel 2 (hoofdstukken I-III), en deel 3 (hoofdstukken IV-VII). In dit werkstuk verwijs ik naar passages in deel 1 door vermelding van paginanummers (p. x), en naar paragrafen in delen 2 en 3 door vermelding van hoofdstukken- en pragraafnummers (X:y). Referentie naar andere teksten gebeurt op de gangbare wijze.

³ Het beeld van een licht in de kern van de mens komt ook al in de Chandogya-Upanishad voor (bijv. in III.13.7-8).

⁴ De gedachte dat niets uit niets ontstaat is uitgewerkt in de tekst *Kritiek van het oorzakelijk verband* van Nagarjuna en Candrakirti (vert. door Ensink, 1973).

⁵ Kennelijk is dit een bekende literaire figuur. We vinden hem ook terug in de Samaññaphala-Sutta, waarin koning Ajatasattu, op zoek naar wijsheid, door dezelfde zes teleurgesteld wordt alvorens bij de Boeddha het gezochte te vinden.

begint bij ieder van hen met een diepzinnige vraag. Daarop komt een antwoord, en dat haalt Milinda dan in een of twee klappen onderuit. Het gaat hier natuurlijk om een literaire figuur en niet om een woordelijk gespreksverslag, anders hadden ze gemakkelijk beter kunnen presteren. Maar de drie moesten als contrast dienen voor Nagasena's wijsheid.

In tegenstelling tot de wijzen die Milinda eerst consulteerde, gaat Nagasena meteen al bij de openingsvraag in de aanval over. Sterker nog, hij is Milinda wellicht vóór. Die eerste vraag zou ook nog tot het uitwisselen van beleefdheden kunnen behoren: “*Hoe is uw naam?*” Nagasena krijgt hier in ieder geval een makkelijkere openingszet voorgeschoteld dan zijn wijze voorgangers. Hij riposteert rechtstreeks met de 'volle laag', het boeddhistische kern-idee: “*Mijn naam is slechts een label, een persoon is hierbij niet te vinden*”. De ervaren Milinda pareert meteen hard: Eerst met spot waarbij hij de omstanders betreft, en vervolgens met een welsprekend gebracht, logisch argument: als Nagasena geen persoon is, kan zijn moordenaar ook niet veroordeeld worden, want die bestaat dan niet meer⁶! En hij vraagt door: “*Wie is dan Nagasena? Uw hoofdhaar? enz?*”. De koning denkt snel gewonnen te hebben. Maar als hij werkelijk zo'n geslepen debater was, zou hij na zijn eerste argument over de relatie dader-veroordeelde zijn opgehouden, dat was 'juridisch' veel steekhoudender. Nu laat de schrijver hem doorgaan. Hiermee leidt hij de 'overnametechniek' van Nagasena in: eerst wijst hij Milinda fijntjes op het empirische feit van het bestaan, en dan neemt hij hem mee in zijn eigen redenering aan de hand van de onderdelen van een strijdwagen. Waarop de koning tot het inzicht komt dat de naam “wagen” (als metafoor van “mens”) een concept is om de optelsom van de onderdelen (de vijf *khandha's* bij een persoon) weer te geven zonder dat daarmee een 'zelf' in absolute zin noodzakelijk is⁷. De schrijver heeft hier op een geraffineerde manier het centrale leerstuk van het boeddhisme neergezet. Waarschijnlijk niet toevalligerwijs vooraan: het is een omkering van de Vedische opvatting dat klank en taal de essentie van de vorm weergeven⁸.

4. De discussiemethode: spelregels en inzet van het hoofdgesprek

Na een tweede korte proefronde, glansrijk gewonnen door Nagasena (II:2), besluiten ze om serieus door te gaan. Eerst wordt over de discussiemethode onderhandeld. Nagasena – wereldwijd door zijn brahmaans-degelijke opvoeding (p. 40) – is schrander genoeg om zich in te dekken tegen mogelijke beschuldigingen van majesteitsschennis, geen licht risico in deze pre-democratische samenleving. Daarop begint de koning Nagasena's debattechnieken te testen, maar deze kaatst sierlijk terug en laat zich niet op voorhand verleiden tot stellige uitspraken (I:3 p. 60).

Dat doet hij wel als ze het gesprek de volgende dag beginnen. 's Koning 's eerste vraag is dezelfde als waarmee hij eerder Nagasena's collega Ayupala onderuit had gehaald: “*Waarom hebt ge de wereld verlaten?*” (I:5). Maar uiteraard geeft Nagasena een veel beter antwoord. Zijn voorganger (p. 49-50) had de leer kennelijk nog niet helemaal begrepen, en bleek bovendien niet sterk genoeg om de beschuldiging te weerleggen dat wereldverzakkers zoals hijzelf alleen maar slecht *karma* uit het verleden willen compenseren, dus eigenlijk nog steeds schurken zijn. Op dit laatste gaat Nagasena in een later stadium uitvoerig in: het gaat niet om compensatie van het verleden, maar om het uitroeien van tegenwoordig lijden en het voorkomen van toekomstig lijden (VII:3). Maar dat is veel later. Hier in de openingszinnen van het gesprek, is hij net als gisteren, opvallend direct van repliek: hij komt meteen met het *nibbana* als hoogste doel op de proppen. Verder ontkent hij niet dat vele monniken om verkeerde redenen monnik zijn geworden, en is zelfs zeer oprecht over zijn eigen, aanvankelijk vage motieven als de koning hem daarnaar vraagt. Misschien wel hierdoor, en door de algemene teneur van zijn antwoord is de koning tevreden. En de lezer heeft meteen het onderscheid te pakken tussen de boeddhistische wereldverzaking en het gangbare ascetisme van die tijd. Het gaat niet om goed of slecht, en niet om uitbannen van het verleden, maar om 'uitdoving' van het karma in het heden en de toekomst⁹.

5. De discussiemethode: hoofdmoot en eindspel van deel 2

Nu is het spel goed op gang. De rest van dit boekdeel bestaat voornamelijk uit onderricht in boeddhistisch leerelementen door middel van vraag-en-antwoord. De antwoorden overheersen hier en krijgen een verklarend karakter. De koning laat zich elke keer overtuigen met "Gij zijt schrander, heer

⁶ Milinda had hier misschien vers II:19 uit de Bhagavad Gita in gedachten: “*Wie meent dat deze doodt of dat hij gedood wordt, die kent de werkelijkheid niet. Noch doodt hij noch wordt hij gedood*”.

⁷ Milinda had kunnen vragen door welke kracht de delen dan bij elkaar gehouden worden. Volgens de Bhagavad Gita en de Chandogya-Upanishad is dat de allesdoordringende *Atman*. Volgens Nagasena is het louter de onderlinge afhankelijkheid (I:2) ofwel interactie tussen de *khandha's* (Harvey 1990:58), later uitgewerkt in de Ketten van Oorzakelijkheden.

⁸ zie bijv. de Chandogya-Upanishad, delen I en II over resp. de udgitha en de klank 'hin' (Beth (vert.) 1977: 101-120).

⁹ Dit is dus tegengesteld aan de tekst van de Chandogya-Upanishad: “*Wat zij [de overledenen] ook in deze wereld mogen zijn, hetzij tijger of leeuw (...) of muskiet, dat worden zij weer*” (VI-9:3).

Nagasena". Maar hij waagt zich toch nog aan een valstrik: In I:6 vraagt hij of Nagasena een nieuwe geboorte tegemoet gaat. Als *arhat* kan de monnik dat weten, maar hij mag zich er niet aan hechten, want dan is hij geen echte *arhat*. Natuurlijk redt hij zich eruit: indien ik nog gehecht ben, wel; zo nee, dan niet. In II:7 herhaalt de koning de vraag, misschien in de hoop zijn gesprekspartner op een inconsequentie te betrappen. Die opzet keert zich echter tegen hem. Hij krijgt te horen dat hij kennelijk niet goed heeft geluisterd, en als hij aandringt, komt Nagasena met een gelijkenis waaruit de koning niet anders kan dan concluderen dat hij onbetamelijk is geweest. Het is maar goed dat Nagasena van tevoren (in I:3) zijn vrijheid van meningsuiting heeft veiliggesteld!

De overige tekst is minder heftig, maar nergens saai, dankzij de vele uit het leven gegrepen voorbeelden die de zaken aanschouwelijk maken. Het gesprekspatroon verloopt hier meestal volgens het principe "aansluiten en meenemen": introductie van het thema → praktisch voorbeeld met een vraag waarop maar één verstandig antwoord mogelijk is → extrapolatie naar het abstracte principe. Meestal liggen vraag en antwoord in elkaars verlengde, maar in één geval (III:6) antwoordt de koning steeds verkeerd. Dit betreft het moeilijk te vatten begrip van *anatta*; daar moet een leerrede van de Abidhamma bij te pas komen. In de slotparagraaf - over de kenmerken van zout (III:16) - zet Nagasena de koning nog even op het verkeerde been. Met zijn strikvraag "*kan men zout wegen?*" (antwoord: nee, men weegt gewicht) vormt dit letterlijk een pittig einde van deel 2¹⁰.

6. Gebruikte beelden en gelijkenissen¹¹

Naast scènes uit het hofleven en het krijgsbedrijf, waarmee de koning natuurlijk innig vertrouwd was, is de tekst rijkelijk doorspekt met voorbeelden uit de planten- en dierenwereld. Het referentiekader is dat van een agrarische samenleving in een alom aanwezige natuur. Zo wordt het verband tussen verschillende mensen en verschillend karma uitgelegd aan de hand van de diversiteit van de zaden van planten (IV:1-2). En de kringloop der geboorten wordt snel duidelijk door het voorbeeld van de mangoboom waarvan de vruchtpit weer elders geplant wordt (III:9). Sommige passages getuigen van gesofisticeerde biologische kennis: Nagasena legt bijvoorbeeld de werking van karma, hel en wedergeboorte uit aan de hand van het feit dat krokodillen en pauwhennen stenen in hun buik hebben (IV:4). Embryo's in hun buik komen tot ontwikkeling dankzij de werking van het karma, stenen niet¹².

Niet alleen Nagasena gebruikt plantkundige metaforen, ook de koning doet dat soms: in het gesprek over het aanvangspunt van wezens (III:3), is de metafoor een stek: "wat is afgesneden aan beide zijden". De koning denkt dat dit uitdooft. Maar Nagasena zegt: "wat aan twee kanten is afgesneden, kan toch weer opnieuw aangroeien?" De koning gaat hierop door: kan het groeien "over een einde heen?" Nagasena antwoordt met 'de gelijkenis van de boom', die kennelijk te bekend is om verder te vermelden, helaas. Het zou goed de hierboven genoemde mangoboom kunnen zijn.

Sprekend is verder de metafoor waarmee de gangbare brahmaanse opvatting wordt ontzenuwd dat de ziel (vooral) in de levensadem zetelt. Door trompettisten en hoornblazers ten tonele te voeren, betoogt Nagasena dat adem gewoon een lichamelijke factor is, en geen 'zetel van de ziel'. Dit is dus het omgekeerde van de leer van het Atman die we in de Oepanisjaden en de Bhagavad Gita tegenkomen! Daar is de adem een spiritueel gegeven¹³.

7. Conclusie

De discussiemethode van de *Milindapanho* is, hoewel als literaire vorm niet uniek¹⁴, consequenter en geestiger toegepast dan in de andere gelezen geschriften. Dit, in combinatie met de vele alledaagse voorbeelden, maakt het verhaal sprankelend en geeft de abstracte leerstellingen concreet vorm voor de lezer. Als het geschreven was met het doel om de *dhamma* voor de gelovigen te verduidelijken, had geen betere vorm gekozen kunnen worden. Het prikkelt bovendien tot nadenken; je zou je discussiegroepjes kunnen voorstellen die alternatieve weerwoorden bedenken en de gesprekken zelf voortzetten. Kurpershoek-Scherft's 'fantasie' (p. 24-25) over het ontstaan van het werk kan heel goed kloppen: de auteur kan niet anders dan een fantasierijk mens zijn geweest.

¹⁰ De metafoor van zout wordt ook gebruikt in de Chandogya-Upanishad (VI-13). Alleen dient het daar - in oplossing - ter verklaring van *atman* terwijl de *Milindapanho* nu juist het *anatman* benadrukt.

¹¹ zie voetnoot 1

¹² Overigens gaan stenen in dierenmagen natuurlijk meestal niet tot ontbinding over, zoals hier wordt verondersteld. Wat dat betreft is het voorbeeld minder accuraat. Maar dit terzijde, het gaat hier om de tegenstelling.

¹³ zie bv. Chandogya-Upanishad III-14:1-3. Waar deze vroege Upanishad net begint na te denken over de ziel (Hopkins 1971:39) is de leer van het Atman in de Bhagavad Gita veel verder uitgewerkt: het Atman kan gezuiverd worden door het niet-hechten aan resultaat, maar ook door meditatieve kennis en oefeningen, bijv. het 'offeren van de ademhaling' (IV:29).

¹⁴ Ook in de gelezen Upanishaden komt deze vorm voor, maar slechts hier en daar tussen de monologen. De Samaññaphala Soetra hanteert ook de dialoogvorm, echter slechts als opstapje voor lange leerstukken van de Boeddha. In de *Milindapanho* zijn dergelijke lange stukken daarentegen consequent afwezig.

Literatuur

Beet, Jan de & Rob Janssen (verts.), 2001. Samaññaphala-Sutta; de leerrede over de vrucht van het asceetschap. In: *Digha Nikaya; de verzameling van lange leerredes. Integrale vertaling uit het Pali*. Asoka, Rotterdam, pp. 89-115.

Beth, Ali (vert.), 1977. Vier Upanisaden. Meulenhoff, Amsterdam.

Blok, J.A. (vert.), 1953. *De Bhagavad Gita* (2e herz. druk). Kluwer, Deventer.

Blok, J.A. (vert.), 1976. *Oepanisjads* (6e dr.). Ankh-Hermes, Deventer.

Ensink, J. (vert.), 1973. De kritiek van het oorzakelijk verband (uit het eerste hoofdstuk van Nagarjuna's grondregels van de leer van het midden, met inleiding en commentaar uit Candrakirti's Helderbewoorde). In: Ensink, J. (vert.), 1973. *De grote weg naar het licht. Een keuze uit de literatuur van het Mahayana-Buddhisme* (2e herz. & uitgebr. dr.). Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam.

Peter Harvey, 1990. *An Introduction to Buddhism; Teachings, history and practices*. Cambridge University Press.

Kurpershoek-Scherft, Tonny (vert. en inl.), 1998. *Milindapañho: De vragen van Milinda. Een samenspraak tussen een Griekse koning en een boeddhistische monnik*. Asoka, Nieuwerkerk a/d IJssel.

Structuur van de Milindapanho, deel 2: Over de kenmerken

Par.	Kernpunt	Boeddhistisch leerstuk	Gelijkenis	Discussiemethode/gespreksvorm
Hoofdstuk I				
1	"Wat is uw naam?" Inleidende schermutseling, over het niet-bestaan van het zelf, de absolute persoon;	<i>Anatta</i> : het zelf bestaat niet; de 5 <i>khandha</i> 's	dader-resultaat ruw zand wagen-onderdelen	Beiden: Vragen en wedervragen; Milinda: spot, doortrekken van opponent's bewering, inspelen op toehoorders; Nagasena: directe riposte; overnametactiek, inspelen op toehoorders, invoeren van 'theologisch gezag' (de non Vajira).
2	"Hoeveel jaar telt ge als monnik?"	De <i>dhamma</i> 's	schaduw op koning en kruik	korte vervolgronde: Milinda probeert nog even door te vragen over N's voorafgaande stelling, N. pareert met wedervraag over 's konings schaduw, laat koning zelf antwoord vinden.
3	"Wilt ge wel een gesprek met me voeren?" Besluit tot voortzetting volgende morgen in paleis; 'debattechnische' schermutseling; discussie over logistiek m.b.t. de 80.000 begeleidende monniken (later diplomatiek opgelost).	<i>Anatta</i> : het zelf bestaat niet	-	Onderhandeling over de discussiemethode: N. verzekert zich van de noodzakelijke spreekvrijheid (komt hem van pas in II:8), de koning zal spreken 'als wijs man, niet als koning', waarmee hij geen gezichtsverlies lijdt als hij verliest. In de korte schermutseling laat N. zich niet vangen door op de kronkelige beweringen van de koning met scherpe wedervragen te antwoorden.
4	Discussie met Anantakaya over het niet-bestaan van de ziel en de lichamelijkheid van de levensadem.	<i>Anatta</i> : het zelf bestaat niet	blaasmuzikanten	vraag-en-antwoord, beginnend met tegenvraag. Opbouw door telkens naar andere blaasinstrumenten te vragen.
5	"Laat ons gesprek over het goede gaan" "Waarom hebt ge de wereld verlaten?" "Om het lijden uit te bannen" "Verlaat iedere monnik om deze reden de wereld?" etc.	3 ^e en 4 ^e Edele Waarheid: er is een uitweg uit het lijden (het Achtvoudige Pad, niet met name genoemd)	-	Valkuil, zie Ayupala (p. 49-50). Rechtstreekse dialoog. Nagasena ontkent opvallenderwijs niet dat vele monniken om verkeerde redenen monnik zijn geworden, en is desgevraagd zelfs zeer oprecht over zijn eigen, aanvankelijk vage motieven. Door zijn verwijzing naar het hoogste doel, nibbana, en misschien ook wel door zijn oprechtheid, is de koning tevreden.
6	Aanschakelen na de dood: gaat N. nieuwe geboorte tegemoet?	Karma en wedergeboorte	-	Strikvraag voor N, waar hij zich schrandere uit redt
7	Oplettendheid en wijsheid: onderscheid;	Heilzame eigenschappen (uitgewerkt in de <i>Abidhamma</i>) ter purificatie en vermindering van effecten van <i>dukkha</i>	Geiten e.a. vee	Vanaf hier wordt de discussiemethode vnl. docerend: Korte vraag van de koning, stelling als antwoord, praktische gelijkenis(sen) als toelichting. Conclusie van elke paragraaf: "Gij zijt schrandere, heer Nagasena."
8	Oplettendheid: onderzoeken; wijsheid: afsnijden		Korenmaaier	
9	Goed gedrag: grondslag voor alle heilzame eigenschappen		Schone, zachte aarde als grond voor planten, bouwwerken, acrobatiek	
10	Vertrouwen: = tot rust brengen, en krachtig voorwaarts doen gaan		door steen helder gemaakt water; oversteken van wilde stroom	
11	Energie: houvast voor andere heilzame eigenschappen		Stutten van instortend huis, ondersteunend leger bij slag	
12	Gewaarzijn: Onwrikbaarheid, leidt tot onderzoek;		Rapportages schatbewaarder; verwijderen van onwerkzame zaken	
13	Concentratie: is het belangrijkste. Alle heilzame disposities leiden naar een punt		Puntdak van huis; hoofd van leger	

Par.	Kernpunt	Boeddhistisch leerstuk	Gelijkenis	Discussiemethode/gespreksvorm
14	Wijsheid: afsnijden (zie 8), en straling -> onderscheidend vermogen en kennis		Lamplicht in donker huis	
15	Al deze eigenschappen doden de smetten die ons aankleven		diverse afdelingen van een leger die samen de slag winnen	
Hoofdstuk II				
1	"Hij die wordt wedergeboren, is dat dezelfde persoon of is het een ander?" "Dezelfde noch de ander: "in afhankelijkheid van dit lichaam worden al die personen [d.w.z.kind, volwassene] met elkaar verenigd" (p. 72). Continue aaneenschakeling der verschijnselen.	<i>Karma</i> en wedergeboorte	kindje -> volwassene, meisje -> vrouw, misdadiger -> gestrafte. Lamp met kaarslicht ; melk -> boter -> ghee	Vraag-en-antwoordvorm, waarbij de koning zelf het antwoord vindt.
2	"Wie meer wordt wedergeboren – wéét hij dan dat hij niet meer zal terugkeren?"	<i>Karma</i> en wedergeboorte	Zaaier en graanschuur	Uitleg, vraag-en-antwoord, gelijkenis.
3	"Wie over kennis beschikt, beschikt die ook over wijsheid?" En: "Wijsheid neemt afscheid zodra haar taak is voltooid".	Delen van het Achtvoudige Pad: <i>pañña</i> (wijsheid) en <i>samma-ditthi</i> (begrip)	Gelijkenissen van lamp en brief, 5 vaten bluswater, 5 medicijnkruiden, 5 pijlen, alle de 5 vermogens.	Hier vooral weer docerend, met nadere uitleg in gelijkenissen.
4	"Wie niet wordt wedergeboren, heeft hij nog weet van enig lijden?" Antwoord: wel lichamelijk, geen geestelijk lijden.	'right directed thought': vrijheid van gevoel (eigenschap van het <i>Arahat</i> -schap)	-	Docerend, met aanhaling van hoger gezag (Sariputta).
5	"Zijn aangename gevoelens heilzaam, verderfelijk of neutraal?" Antwoord: alle drie kan.	De 6 vreugden enz. -> 108 gevoelens (Abidhamma)	Koude en een hete bal: doen allebei pijn aan de hand, maar de pijn heeft verschillende oorzaken	Hierna een vraag-en-antwoordspel waarin Milinda een poging tot logisch redeneren doet, en Nagasena een plastisch, empirisch voorbeeld teruggeeft. Koning geeft zich gewonnen. Daarna een leerrede over de Abidhamma
6	Naam-en-vorm worden wedergeboren, niet iets anders. Dit sluit aan op 1). "Maar met deze naam-en-vorm doet men goede of kwade daden, en t.g.v. die daden wordt een andere naam-en-vorm aangeschakeld".	<i>Karma</i> en wedergeboorte	Gestolen mango's, afgebrande akker, afgebrand dorp, een uitgehuwelijkt meisje, zuur geworden melk.	Hier ook een aantal vragen om de koning bij de les te houden, maar toch in hoofdzaak ter verduidelijking en lering.
7	"Heer Nagasena, zult gij worden wedergeboren?" (zie I.6)	<i>Karma</i> en wedergeboorte;	Iemand die door koning beloond is, bazuïnt rond van niet.	Dit is al gezegd, en Nagasena geeft de koning lik op stuk. Zie I:3 over afspraken
8	"Wat is 'naam' en wat is 'vorm'?" Antwoord: ze verrijzen in onderlinge afhankelijkheid.	<i>nama-rupa</i> , naam-en-vorm	eierschaal en dooier zijn ook van elkaar afhankelijk.	Vraag-en-antwoord met poëtisch beeld
9	Over de 'weg' van de tijd: Mentale fenomenen die het resultaat zijn van wat er van tevoren was, of de aanleg hebben tot resultaten te leiden, zijn het gaan van de tijd.	Tijdsbegrip in het boeddhisme	-	Puur uitleg na even heen-en-weer vragen
Hoofdstuk III				
1	Wat is de oorsprong van de weg van het verleden, de toekomst en het heden? Onwetendheid etc..	Keten van de 12 Oorzakelijkheden	-	Puur uitleg.
2	De verborgen oorsprong, de continuïteit der dingen	delen van de Keten van de 12 Oorzakelijkheden.	Zaadje in planten, ei en kip, de oneindigheid van het wiel	Uitleg a.d.h.v. gelijkenissen en vragen

Par.	Kernpunt	Boeddhistisch leerstuk	Gelijkenis	Discussiemethode/gespreksvorm
3	Onderscheid tussen het algemene aanvangspunt van alles, dat verborgen blijft, en het aanvangspunt van specifieke wezens, dat waargenomen kan worden. Wat groeit er over het einde heen?	De <i>khandha's</i> (persoonsfactoren) zijn de zaden van al het lijden.	Plantkundige metafoor: "Wat aan twee kanten is afgesneden". "Gelijkenis van de boom" (alleen vermeld)	Vraag-en-antwoordspel a.d.h.v. een plantkundige metafoor, ook door de koning gebruikt.
4	Verschijselen worden voortgebracht. De Keten van Oorzakelijkheden kan worden omgekeerd -> lijden kan worden beëindigd.	3 ^e Edele Waarheid: omkering v.d. Keten	-	uitleg
5	Ontstaan van dingen uit het niets? Nee, alles heeft een eerder ontstane bron.	De Keten; <i>samsara</i>	Bouw van een huis, groei van planten, pottenbakken uit klei, luitspel, vuurmaken, spiegelbeeld	Gelijkenissen en uitleg in vraag-antwoordvorm
6 (z.o. I	"Bestaat hij die bewust weet?" Bewustzijn, zintuigen en waarneming, en het niet-bestaan van de ziel hierbij.	De 5 <i>khandha's</i> en <i>Anatta</i> .	Uitzicht uit venster met latwerk; trog met honing	Dit is duidelijk moeilijk te vatten voor Milinda, die nog steeds aan het bestaan van een ziel vastzit. Hij krijgt voorbeelden met vragen maar antwoordt steeds verkeerd. Tot slot een leerrede uit de Abidhamma.
7	Voortzetting van (6): oogbewustzijn verrijst vóór denkbewustzijn; dit wordt gewekt door geneigdheid, de 'poort', gewoonte en evring.	De 5 <i>khandha's</i>	Aflopnd water, doorgang door poort, elkaar volgende wagens, schrijf- en rekenkunst	uitgelegd m.b.v. gelijkenissen: door vraag-en-antwoord wordt het principe duidelijk
8 (i)	Voortzetting van (7): relatie denkbewustzijn - gevoelens in een keten: aanraking, gevoelens, waarneming, wil, redenering, verstandelijk onderzoek	De 5 <i>khandha's</i>	-	2 inleidende zinnen tot volgende paragrafen die afzonderlijke kenmerken behandelen.
8 (ii)	(vervolg:) Kenmerk van aanraking	De 5 <i>khandha's</i>	2 rammen onder juk, 2 klappende handen, 2 cimbalen	Vanaf hier wordt de discussiemethode wederom vnl. docerend: Korte vraag van de koning, stelling als antwoord, praktische gelijkenis(sen) als toelichting. Conclusie van elke paragraaf: "Gij zijt schrander, heer Nagasena."
9	Kenmerk van gevoel: zowel het gevoelde als het voelen.	De 5 <i>khandha's</i> : <i>vedana</i> (gevoel)	dienst -> beloning, goede daad -> hemel	
10	Kenmerk van waarneming: Registreren.	De 5 <i>khandha's</i> : <i>sañña</i> (cognitie)	Schatbewaarder van koning	
11	Kenmerk van de wil: Intentie en gericht streven.	<i>cetana</i> (wil) = karma	Innemen van gifdrank	
12	Bewustzijn: Onderscheiding	De 5 <i>khandha's</i> : <i>viññana</i> (onderscheidend bewustzijn)	Stadsbewaker op kruispunt	
13	Redeneren: de aandacht gericht houden	De 5 <i>khandha's</i> : <i>citta</i> ('mind set')?	timmerman voegt paal in sokkel	
14	Verstandelijk onderzoek: een gedachtenis krachtig voortzetten	idem	Nagalm van gong	
15	Kan men deze verschijnselen in hun diversiteit onderscheiden? Nee	De 5 <i>khandha's</i>	ingrediënten in de soep!	Afsluiting van deze serie, met beeldende gelijkenis
16	Laatste schermutseling over zout, het zoute, en het wegen ervan.	De 5 <i>khandha's</i>	Zout	Hier begint de <i>monnik</i> met een vraag! En zet de koning op het verkeerde been.